

Аналіз проблем та напрямків удосконалення системи оподаткування в Україні

У статті розглянуті недоліки системи оподаткування в Україні та шляхи їх вирішення. На основі прийняття Податкового кодексу розглядається реформування податкової системи України. Зазначається, що Податковий кодекс є передумовою виконання завдань податкової реформи і кроком на шляху до створення більш досконалої системи оподаткування.

Ключові слова: податкова система, податкова політика, податкова служба, непрямі податки, прямі податки, об'єкт оподаткування, штрафні санкції, відшкодування податку, Податковий кодекс України.

Вступ. Постановка проблеми. Сучасний стан ринкового середовища України визначається складними процесами розвитку економіки, що вимагає проведення відповідних реформ у національній податковій системі.

Питання щодо визначення підходів до вдосконалення податкової системи перебувають в центрі уваги наукової та громадської думки з часу здобуття незалежності України. У сучасних умовах система оподаткування фізичних та юридичних осіб в Україні має ряд суттєвих недоліків: слабка соціальна спрямованість податку на доходи громадян, існуюча спрощена система оподаткування доходів юридичних та фізичних осіб, надмірність податкового тягаря, що є однією з причин фінансової нестабільності підприємств, зменшення сукупного попиту та частини податкових надходжень до бюджету, економічна криза. Крім цього, велика кількість пільг та постійні зміни податкового законодавства перешкоджають стабільному функціонуванню податкової системи.

Метою даного дослідження є визначення основних проблем функціонування податкової системи та аналіз шляхів її удосконалення, тому що податкова система в кожній країні є основою економічної системи. З одного боку, вона забезпечує фінансову базу держави, а з іншого – є головним важелем реалізації державної економічної політики. В умовах ринкової економіки виконання дохідної частини Державного бюджету України на основі податкових надходжень є одним із актуальних завдань, успішне вирішення якого створює сприятливі умови для суспільного розвитку.

Особливості системи оподаткування в Україні

Діюча система оподаткування сьогодні повною мірою не може забезпечити реалізацію ні цілей державної політики, ні прав та цілей платників податків. Цілий ряд недоліків, які були допущені при її створенні, призвели до того, що податки не виконують повноцінно ні фіскальної, ні стимулюючої функцій. Сфера матеріального виробництва практично пригнічена податками, що веде до скорочення оподатковуваних оборотів, а отже, до зменшення бюджетних надходжень. У результаті діюча податкова система замість стимулювання виробництва спричиняє його скорочення, майже не поповнює дохідну частину бюджету. Головна проблема полягає в тому, що при створенні цієї системи не

Шкарупа Олена Василівна, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки Сумського державного університету; Романченко Анна Валеріївна, студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

було повною мірою враховано теоретико-практичні принципи оподаткування, які сформовані на основі міжнародного багатовікового досвіду. Необхідно постійно перевіряти відповідність функціонуючої в Україні системи оподаткування існуючим міжнародним теоретичним принципам. Так, одним із основоположників податкової теорії А. Смітом сформульовані такі чотири принципи оподаткування [3]:

1) податки повинні рівномірно розподілятися між джерелами доходів, а кожен окремий податок повинен однаково припадати на те джерело, на яке він спрямований;

2) час сплати, спосіб сплати і розмір податку повинні бути чітко визначені;

3) податок повинен стягуватись у такій формі і таким способом, які найбільш зручні для платника;

4) податок повинен стягуватись таким чином, щоб на його вилучення витрачалось якомога менше грошей, що надходять до Державного казначейства. Зібрані кошти повинні залишатись якнайменше у руках збирачів.

Застосування першого принципу в Україні можна проаналізувати на прикладі податків на споживання (ПДВ, акцизний збір, мито). Ці податки повинні впливати на всі джерела доходів. Але тут слід урахувати той факт, що найбільший тягар цих податків лягає на кінцевого споживача. Вони знову ж таки впливають не на всі джерела доходів однаково, а в основному на заробітну плату. Цими податками найбільше скорочується платоспроможний попит населення, а отже, і обсяги виробництва товарів народного споживання. Виникає проблема: нерівномірний розподіл податків між джерелами доходів. Очевидно, при розробленні ставок оподаткування необхідно брати до уваги рівень реальних доходів населення. Не можна забувати аксіому: з падінням попиту з боку населення згасає й виробництво [1].

Стосовно сучасного економічного стану, і зокрема української дійсності, другий принцип потребує незначного уточнення, яке враховувалось багатьма теоретиками при поясненні визначеності – до того, як почнеться період дії того чи іншого податку. В Україні протягом всього періоду незалежності час від часу вводились у дію ставки податків «заднім числом», прикладом може бути також введення чи скасування деяких пільг та інше [3]. Аналіз літератури свідчить, що мали місце випадки, коли законодавчі акти вже застосовувались на практиці, а інструкції щодо їх використання не були зроблені й надходили до виконавців через тижні, а то й через місяці. Все це створює нестабільність, необхідність постійної перевірки процесу, що призводить до великих труднощів у роботі фінансового апарату підприємств. Платник повинен завчасно бути проінформований про підготовку, введення в дію чи зміну податкового законодавства. У питаннях зручності терміну та способів утримання податків загострення майже відсутні.

Щодо останнього принципу, то за А. Смітом можна виділити два моменти:

1) податок може вимагати від платника більшу кількість грошей, ніж та, що викликана потребами «казни», через занадто великий штат чиновників;

2) високий рівень оподаткування може спричинити обмеження виробництва і зайнятості у ньому, що потребує додаткових витрат для забезпечення засобами існування значної частини населення.

Звертаючись до засад управління податками, визначених у літературі [1–5], можна зауважити, що ці принципи не завжди працюють у вітчизняній системі оподаткування. В історії української системи оподаткування є такі приклади: еволюція податку на додану вартість і податку на прибуток підприємств, часті зміни розмірів ставок мита та акцизів, досить високі тарифи відрахувань у державні цільові фонди соціального спрямування, відсутність стимулюючого впливу прибуткового податку з громадян тощо. Не можна назвати простими і доступними законодавчі акти щодо цих податків у

тому вигляді, в якому вони існують сьогодні. Розрахунки цих податків ускладнюють роботу як платників, так і контролюючих органів [6].

Негативно також впливають на якість роботи платників податків, а також працівників податкових служб, які контролюють правильність нарахування і сплати податків, наявні розбіжності, сумнівні тлумачення окремих термінів, положень, визначених у законах і підзаконних актах.

Одним із недоліків податкової системи України, на думку [3, 6], є досить часті перевірки діяльності підприємств працівниками податкових органів та інших державних структур.

Таким чином, можна констатувати, що в Україні розроблено законодавчу базу, яка регламентує справляння податків, і створено адміністративні органи, які контролюють виконання законодавства суб'єктами господарювання, але сказати, що податкова система є ефективною і виконує свої функції в повному обсязі, не можна [3, 4, 6].

Надмірне підвищення норми оподаткування призводить до збільшення доходів тіньової економіки і згорання легального бізнесу, а також до скорочення податкової бази. Важливе місце при цьому у здійсненні оптимальної податкової політики відводиться принципу фіскальної достатності, який полягає в здійсненні податкової політики, необхідної для забезпечення такої величини податкових надходжень, яка оптимально бажана з огляду на проголошену економічну доктрину.

Рівень податкової ставки повинен ураховувати можливості платника податку, тобто рівень його доходів. Оскільки можливості різних фізичних і юридичних осіб неоднакові, для них мають бути встановлені диференційовані податкові ставки. Платежі кожного до бюджету мають бути пропорційні його доходам, і винятки для окремих осіб недопустимі. Порушення цього принципу призведе до того, що додаткове податкове навантаження припаде на законслухняних платників податків або на тих, хто має можливості ухилитися від оподаткування.

Слід зазначити, що у процесі реформування системи оподаткування в Україні важливою проблемою є не лише рівень податкового тягаря, а й оптимальне поєднання прямих і непрямих податків. Останніми роками у вітчизняній системі оподаткування спостерігається тенденція до збільшення частки прямих податків, що відповідає практиці розвинутих країн. Непрямі податки хоч і зручні для фіскальних органів з позиції їх стягнення, однак їх сплата лягає тягарем на плечі кінцевого споживача. Тому переважання справедливих прямих податків дасть змогу уникнути таких негативних наслідків, як занепад рівня життя більшості населення, подальший спад і занепад вітчизняного виробництва, не здатного конкурувати з дешевою продукцією іноземних фірм, тощо.

На думку [3, 4, 6], у процесі реформування системи оподаткування в Україні необхідно докорінно змінити ставлення до місцевих податків і зборів, суттєво підняти їх значення у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів. Найсуттєвішими вадами місцевого оподаткування, на нашу думку, є незначна фіскальна роль податків і зборів та відсутність прав у органів місцевого самоврядування запроваджувати на своїй території власні податки і збори. На місцях завжди є свої особливі об'єкти оподаткування, які можуть відчутно наповнити місцеві бюджети, а отже, дати змогу спрямувати додаткові кошти на розв'язання економічних і соціальних проблем регіонів.

Як свідчить аналіз літературних джерел [1–6], неможливо побудувати ефективну податкову систему, не сформувавши платника податку як елемента податкової системи, як суспільний інститут. Для цього потрібно проводити всебічну організаційну і просвітницьку роботу з платниками податків, урегулювати і вдосконалювати інформаційні потоки між платниками податків та органами контролю за їх сплатою, а

також урахувати соціально-культурні й психологічні особливості громадян країни, усталені традиції при прийнятті рішень у галузі оподаткування.

Сплата податків повинна мати обов'язковий характер. Система штрафів і санкцій, громадська думка у країні мають бути сформовані таким чином, щоб несплата або несвоєчасна сплата податків були менш вигідні платникам, ніж вчасне і чесне виконання зобов'язань перед бюджетом.

В умовах економічної нестабільності, існування різного роду механізмів, приховування прибутків та ухилення від сплати податків удосконалення системи оподаткування в Україні та підвищення її ефективності повинно йти шляхом пошуку найбільш надійних та стабільних джерел сплати податків. Поряд із цим, виходячи з вимог податкової реформи, одним з пріоритетних її напрямів має стати реальне полегшення податкового тиску на економіку за допомогою розширення переліку об'єктів оподаткування.

На нинішньому етапі соціально-економічних реформ, коли основним мотивом економічної політики стає орієнтація держави на міжнародні ринки, на поживлення підприємництва, на посилення ринкових регуляторів у стимулюванні відродження національної економіки, назріла гостра необхідність невідкладного реформування податкової системи, створення цілісного, узгодженого, стабільного та раціонального податкового законодавства. Все це й обумовлює необхідність реформування податкової системи та створення і прийняття єдиного всеохоплюючого податкового закону – Податкового кодексу України [1, 2].

Шляхи удосконалення податкової системи в Україні

На сьогодні у сфері оподаткування діє близько 2000 нормативно-правових актів, при цьому мають місце випадки, коли норми різних актів законодавства суперечать одна одній. Безумовно, працювати безконфліктно і комфортно платникам податків у такому складному правовому середовищі дуже непросто. Вітчизняному бізнесу потрібні менша кількість податків, нижчі ставки, узгоджені між собою норми податкового законодавства. Практично всі опитування підприємців свідчать, що найпершою перешкодою для бізнесу вони вважають незрозуміле і нестабільне законодавство [6].

Спроби нарощування податкових надходжень за допомогою адміністративних заходів мають лише тимчасові результати, а інколи призводять до наростання заборгованості платників податків із податків, зборів та обов'язкових платежів.

На нинішньому етапі розвитку нашої країни, коли основним мотивом економічної політики повинна бути безпосередня орієнтація держави на зростання добробуту народу, активізацію інвестиційної і підприємницької діяльності, є нагальна необхідність невідкладного реформування податкової системи, створення цілісного, узгодженого, стабільного податкового законодавства.

У результаті багаторічних дискусій про концепцію реформування податкової системи України була признана пріоритетність кодифікації українського податкового законодавства. Вчені і практики дійшли висновку, що нестабільна податкова система підриває основу бюджетної системи країни, провокує політичну нестабільність та соціальне напруження [4, 6].

Комплексно ця проблема може бути вирішеною лише за умови системного підходу до її усунення, і в першу чергу шляхом законодавчого врегулювання питань оподаткування та за наявності адекватних умов адміністрування податків, що дозволить уникнути неконтрольованих ситуацій.

Розділ 4 Макроекономічні механізми

На думку вчених та практиків [1–6], шляхом прийняття Податкового кодексу України можна досягти:

- забезпечення стабільності та досконалості податкового законодавства;
- зменшення кількості непродуктивних податків, витрати на адміністрування яких перевищують їх надходження;
- забезпечення прозорості та зрозумілості причинно-наслідкових механізмів оподаткування;
- збалансування податкового тиску на різні категорії платників податків;
- реального зниження податкового навантаження;
- перегляд податкових пільг та привілеїв з метою недопущення їх безсистемного та невиправданого надання;
- стимулювання інвестиційних та інноваційних процесів і підтримки технологічного оновлення суспільства;
- уніфікації бухгалтерського та податкового обліку;
- реальне забезпечення прав платників податків;
- усунення неузгодженості податкового законодавства з нормами законодавства інших галузей права, забезпечення їх гармонізації та взаємодії;
- прозорості процедур адміністрування податків;
- створення дієвого механізму контролю;
- підвищення добровільності сплати податків.

Відповідно до зазначених результатів, будуть мати місце такі позитивні зміни для платників податків:

- зниження ставки оподаткування податком на прибуток з 25 до 20% – за умови реінвестування прибутку;
- запровадження прискореної амортизації для виробників високотехнологічної продукції та інноваційних проектів;
- поетапне зниження загальної ставки податку на додану вартість з 20 до 18%;
- заявочний принцип реєстрації самозайнятих осіб у податкових органах, що спрощує процедуру реєстрації;
- спрощення процедури отримання громадянином податкового кредиту з податку на доходи фізичних осіб (надання платнику податку можливості реалізувати своє право на податковий кредит – щомісячно протягом звітного року та одержувати повернення частини податку з доходів фізичних осіб (як компенсації вартості витрат, дозволених до включення до податкового кредиту), не очікуючи цього до кінця року);
- звільнення від оподаткування податком на доходи фізичних осіб успадкованих сум знецінених грошових заощаджень;
- зниження ставки оподаткування дивідендів з 15 до 5 відсотків;
- скорочення переліку місцевих податків і зборів (виключено „іподромні” збори, збір за видачу ордера на квартиру, збір за проведення конкурсного розпродажу і лотерей, податок з продажу);
- зменшення у 2 рази ставки єдиного податку для юридичних осіб за рахунок виключення зі складу єдиного податку внесків до державних цільових фондів;
- запровадження пільг з податку на прибуток для підприємств від здійснення діяльності з енергозбереження;
- запровадження нових методологічних засад визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток, що максимально наближені до бухгалтерського обліку, які передбачають визначення та класифікацію доходів і витрат за принципом „нарахування

та відповідності доходів та витрат”, прийнятим у бухгалтерському обліку, тобто незалежно від дати надходження або сплати коштів;

- установлення скороченого терміну відшкодування ПДВ (за результатами двох звітних періодів) для платників, що мають значні інвестиційні витрати;
- установлення порядку сплати ПДВ при переміщенні через межі СЕЗ передбачених інвестиційними проектами товарів;
- стимулювання інвестиційної діяльності шляхом запровадження інвестиційно-інноваційного податкового кредиту з податку на прибуток підприємств для всіх суб'єктів господарювання, що здійснюють кваліфіковане інвестування інноваційного спрямування;
- удосконалення процедури захисту платника податків від необґрунтованого стягнення нарахованих сум податкових зобов'язань шляхом заміни системи узгодження/неузгодження податкових зобов'язань заборонаю на примусове стягнення сум, нарахування яких оскаржується;
- установлення обмеження розміру податкової застави;
- забезпечення можливості залучення експертів при проведенні перевірок;
- запровадження практики отримання дозволу суду на окремі дії контролюючих органів, що суттєво обмежують права платника податків (отримання в повному обсязі інформації, що становить банківську таємницю; отримання дозволу на обстеження житлових приміщень; отримання дозволу на зупинення видаткових операцій на рахунках платника податків, який не виконує законні вимоги посадових осіб органів державної податкової служби);
- установлення чіткого переліку підстав, для здійснення податкових перевірок;
- можливість припинення кримінальної справи проти платників податків у разі сплати ними спірної суми;
- установлення правових засад податкового контролю із чітким визначенням переліку способів такого контролю, деталізацією функцій, що виконується в межах податкового контролю і визначення вичерпного переліку прав контролюючих органів при реалізації цих функцій;
- створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної податкової служби;
- законодавче закріплення методики застосування непрямих методів визначення податкових зобов'язань. Чітко визначені випадки, коли можуть бути застосовані непрямі методи (методи – економічного аналізу, спостереження, контролю витрат та доходів платників податків – фізичних осіб);
- установлення методів визначення звичайної ціни, передбачених у положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку;
- застосування штрафних санкцій (фінансових санкцій, штрафів) за порушення норм Кодексу, зокрема, за порушення встановленого порядку взяття на облік (реєстрації) в органах державної податкової служби; за порушення строку та порядку подання інформації про відкриття або закриття банківських рахунків; за порушення платниками податків надання інформації до Державного реєстру фізичних осіб-платників податків; за порушення встановленого законодавством порядку ведення податкового обліку; за порушення встановленого законодавством термінів збереження документів, пов'язаних з оподаткуванням, та інше;
- установлення заборони щодо включення до складу податкового кредиту сум ПДВ, не підтверджених погашеними податковими накладними;
- позбавлення платника податку права на податковий кредит і бюджетне

відшкодування ПДВ за операціями з суб'єктом господарювання, щодо якого прийнято судове рішення про його припинення або який є суб'єктом з ознаками фіктивності;

- запровадження комбінованого оподаткування для платників єдиного податку, сума доходу яких перевищує 300 тис. грн – за ставкою 1% від суми такого перевищення (додатково до вже сплачених протягом року сум податку за фіксованими ставками).

Необхідно відзначити, що введення Податкового кодексу в дію забезпечить уніфікацію правил оподаткування з міжнародними стандартами обліку і скасування дискримінаційних норм, що стосуються окремих сфер або видів діяльності.

Висновок. Створення стабільної податкової системи, яка забезпечить достатній обсяг надходжень до бюджетів усіх рівнів, ефективне функціонування економіки держави, справедливий підхід до оподаткування всіх категорій платників податків, а також створення умов для подальшої інтеграції України у світове співтовариство можливо з прийняттям Податкового кодексу України. На основі такого реформування податкової системи передбачаються такі позитивні зміни: стабільність та досконалість податкового законодавства; реальне зниження податкового навантаження і збалансування податкового тиску на різні категорії платників податків; реальне забезпечення прав платників податків; узгодженість податкового законодавства з нормами законодавства інших галузей права; прозорість причинно-наслідкових механізмів оподаткування; прозорість адміністрування податків; уніфікація бухгалтерського та податкового обліку, зменшення кількості непродуктивних податків, витрати на адміністрування яких перевищують їх надходження; зростання добровільності сплати податків; уникнення безсистемного та невиправданого надання податкових пільг та привілеїв.

Відсутність Податкового кодексу – основна проблема сьогодення. Він повинен бути основним документом, завдяки якому можна досягти нової та якісної системи оподаткування та відповідно до якого визначається фіскальна політика держави. Він буде сприяти побудові соціально-орієнтованої, конкурентоспроможної ринкової економіки, стимулюванню інвестиційно-інноваційних процесів та інтеграції України у європейське співтовариство.

1. *Закон України „Про систему оподаткування”* від 25.06.91 зі змінами та доповненнями.
2. *Закон України „Про Державну податкову службу в Україні”* від 04.12.90 зі змінами та доповненнями.
3. *Василик О. Д.* Податкова система України: навчальний посібник / О. Д. Василик. – К. : ВАТ „Поліграф книги”, 2004. – 478 с.
4. *Демиденко Л. М.* Розвиток теорії оподаткування вченими Заходу / Л. М. Демиденко // *Фінанси України.* – 2004. – № 5. – С. 40–45.
5. *Державна податкова адміністрація України* : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sta.gov.ua>.
6. *Stephen J. Bailey* Local Government Economics: principles and practice / J. Stephen / Macmillan 1999.

Отримано 11.12.2009 р.

Е.В. Шкарупа, А.В. Романченко

Анализ проблем и направлений усовершенствования системы налогообложения в Украине

В статье рассмотрены недостатки системы налогообложения в Украине и пути их решения. На основе принятия Налогового кодекса рассматривается реформирование налоговой системы Украины. Подчеркивается, что Налоговый кодекс является предпосылкой реализации задач налоговой реформы и шагом на пути к созданию более совершенной системы налогообложения.

Ключевые слова: налоговая система, налоговая политика, налоговая служба, непрямые налоги, прямые налоги, объекты налогообложения, штрафные санкции, Налоговый кодекс Украины.